

Пагута Т. І., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті запропоновано модель формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій. Висвітлено погляди вчених на трактування поняття «модель» у педагогічній літературі. Розкрито етапи процесу формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій. Обґрунтовано специфіку вивчення спецкурсу «Формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій».

Ключові слова: модель, формування готовності, вихователі закладів дошкільної освіти, інноваційні технології

Аннотация. В статье предложена модель формирования готовности будущих воспитателей учреждений дошкольного образования к использованию инновационных технологий. Освещены взгляды ученых на трактовку понятия «модель» в педагогической литературе. Раскрыты этапы процесса формирования готовности будущих воспитателей учреждений дошкольного образования к использованию инновационных технологий. Обоснована специфика изучения спецкурса «Формирование готовности будущих воспитателей к использованию инновационных технологий».

Ключевые слова: модель, формирование готовности, воспитатели учреждений дошкольного образования, инновационные технологии.

Annotation. The article describes a model for forming the readiness of future educators of pre-school educational institutions to use innovative technologies. The views of scientists on the interpretation of the concept «model» in pedagogical literature are highlighted. The stages of the process of forming the readiness of future educators of pre-school educational institutions to the use of innovative technologies are revealed. The specifics of the study of the special course «Formation of Readiness of Future Educators for the Use of Innovative Technologies» are substantiated.

Keyword: model, formation of readiness, educators of pre-school establishments, innovative technologies.

Соціально-економічні зміни спонукають до модернізації системи освіти в напрямі визначення оптимальних умов формування особистості майбутнього фахівця, здатного самостійно й вільно орієнтуватись у культурному просторі. Професійна підготовка майбутніх вихователів в Україні складається з елементів, частина яких є позасистемними, але такими, що впливають на процес їх підготовки. Сутність і взаємозв'язки цих елементів свідчать про те, що професійна підготовка залежить від розвитку й своєрідності всіх сфер суспільства – політичної, економічної, соціально-культурної, духовної. Їх постійний вплив потребує адекватного реагування освітньої практики. Елементи професійної підготовки, зазнаючи зовнішнього впливу, трансформуються. Як елемент професійної підготовки, готовність майбутнього вихователя до використання інноваційних технологій є водночас імперативом, обов'язковою похідною від апріорі сформульованої моделі випускника.

Проблему використання інноваційних технологій у системі дошкільної освіти досліджували такі відомі вчені: Г. Альтшуллер, Ш. Амонашвілі, Г. Доман, М. Єфименко, М. Зайцев, В. Ільченко, К. Крутій, М. Монтессорі, Б. Нікітін, О. Нікітіна, Т. Піроженко, С. Русова, В. Сухомлинський, Т. Ткаченко, Р. Штайнер та ін.

Метою нашої статті є обґрунтуванні моделі формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій.

На етапі модернізаційних змін у професійній підготовці фахівців актуальним і значущим завданням є обґрунтування моделі формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій, що дозволить вибудувати зміст, структуру, організаційно-педагогічні умови. Ураховуючи це, варто зосередити увагу на описі принципів розроблення внутрішньо-системних елементів моделі. У контексті нашого дослідження та проведеного аналізу освітнього процесу закладів вищої освіти розроблено модель, спрямовану на формування готовності майбутніх професіоналів до використання інноваційних технологій. Термін «модель» походить від латинського «modulus» – міра, мірило, зразок. Існує значна кількість трактувань цього терміна в педагогіці. Так, К. Батаросєв вважає, що «модель – це створена або вибрана суб'єктом система, яка відтворює істотні для цієї мети пізнання сторони (елементи, властивості, відносини, параметри) об'єкта визначення та через це знаходиться з ним у такому відношенні заміщення й схожості, що її дослідження служить опосередкованим способом отримання знання про цей об'єкт» [1]. Ю. Тарський пропонує таке визначення моделі – «це об'єкт, що заміщує оригінал і відбиває найважливіші риси та властивості оригіналу для даного дослідження, даної мети дослідження за обраної системи гіпотез» [2]. Ю. Сурмін зазначає, що в широкому розумінні

модель – це «образ (у тому числі умовний або уявний – зображення, описання, схема, креслення, графік, план, карта тощо), або прообраз (зразок) якого-небудь об'єкта або системи об'єктів (оригіналу моделі), що використовується за певних умов як їх заміщення або представник» [3].

Загалом модель у педагогіці слугує концептуальним інструментом, аналогом певного фрагмента соціальної дійсності. Модель використовується для збереження й розширення знань про особливості та структуру модельованих процесів, орієнтовані насамперед на управління ними. Прийнято умовно розділити моделі на три види: фізичні (що мають природу, схожу з оригіналом); математичні (їх фізична природа відрізняється від прототипу, але можливий математичний опис поведінки оригіналу); логіко-семіотичні (конструюються із спеціальних знаків, символів і структурних схем). Між названими типами моделей немає жорстких кордонів. Педагогічні моделі в основному входять у другу й третю групу перерахованих видів.

Модельовання в педагогіці, на думку В. Михеева, має декілька аспектів застосування: гносеологічний, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта в процесі пізнання педагогічного явища; загальнометодологічний, який дозволяє оцінювати зв'язки й відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису та вивчення; психологічний, який дозволяє вести опис різних сторін навчальної й педагогічної діяльності, виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності. Кожен аспект модельовання дає змогу формалізувати досліджувані педагогічний процес чи явища з метою вивчення, змістовного наповнення, технологічної інтерпретації, а також розроблення механізмів управління об'єктом чи процесом [4].

За характером створення моделей прийнято розрізняти два основних способи модельовання: 1) предметне модельовання, під час якого дослідження проводиться на матеріальній моделі, що відтворює певні геометричні, фізичні, динамічні чи функціональні характеристики об'єкта; 2) знакове (інформаційне) модельовання, під час реалізації ідеальними моделями слугують схеми, креслення, графіки й формули, запропоновані в деякому алфавіті. До основних етапів побудови педагогічної моделі відносять: перший етап: постановка завдання. Цей етап вважається найбільш важливим, адже від чіткої постановки завдання залежить вирішення педагогічної проблеми; другий етап: побудова моделі. Після постановки завдання відбувається визначення структурних елементів моделі та її побудова; третій етап: перевірка моделі на достовірність. Після побудови моделі необхідно перевірити ступінь відповідності моделі реальним умовам; четвертий етап: використання моделі. За допомогою цього етапу визначається ступінь успішності побудованої моделі. Цей етап дозволяє модифікувати модель відповідно до умов реального світу. Це пов'язано з

тим, що на практиці проявляються слабкі сторони моделі або з'являються інші показники, які необхідно враховувати при розв'язанні проблеми.

У моделі формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій необхідно враховувати гносеологічний, загальнометодологічний, психологічний аспекти процесу розроблення моделі.

Тому, здійснюючи опис моделі, ми вважали за доцільне звернути увагу на сутність кожного складника.

Цільовий компонент передбачає мету: 1) стимулювати в студентів інтерес до набуття знань, умінь та навичок використовувати інноваційні технології; 2) підготувати молодих спеціалістів до майбутньої професійної діяльності; 3) розвивати прагнення до самовдосконалення професійно-особистісних якостей майбутніх педагогів.

Змістовий компонент передбачає мету:

1) стимулювати в студентів зацікавлення до виховного процесу в різних освітньо-виховних системах; 2) сприяти формуванню гармонійно розвиненої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом; 3) розвивати в студентів прагнення до високого морального потенціалу, який бажає і вміє працювати для блага України.

Процесуальний компонент передбачає мету: 1) вміти оптимізувати педагогічну взаємодію студентів з дітьми на основі належної інноваційної культури; 2) створювати необхідне матеріальне забезпечення процесу використання інноваційних технологій у навчально-виховному середовищі дошкільного навчального закладу; 3) навчити майбутніх педагогів варіативно використовувати методи і форми фахової підготовки для оперування інноваційними технологіями в процесі вивчення нормативних і спеціальних курсів.

Підготовка майбутнього фахівця до використання інноваційних технологій повинна здійснюватися на основі низки принципів, які регулюють основні компоненти підготовки, визначають зміст навчання студентів, форми, методи та технології. До них належать принципи: системності; систематичності; науковості; доступності; оптимізації; цілеспрямованості – вимагає від викладача знання основної мети; взаємодії; активності [5, с. 56].

Етапами процесу формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій є початковий, основний та заключний. На початковому етапі має здійснюватись: формування позитивного ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності загалом та стимулювання їхнього інтересу до використання інноваційних технологій у професійній діяльності; мотивування потреби самовдосконалюватись, досягати рівня конкурентоспроможного фахівця.

Завданнями початкового етапу в системі формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій визначено:

формування позитивного ставлення студентів до професійної діяльності; виховання в них стійкого інтересу до оволодіння знаннями та методикою використання інноваційних технологій у професійній діяльності; усвідомлення студентами значення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, атмосфери взаємоповаги та ситуації успіху в навчально-виховному процесі вищої школи та в навчанні дітей дошкільного віку; засвоєння ними системи загально-педагогічних знань як теоретико-методологічної основи готовності вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій.

Теоретичною базою початкового етапу є вивчення загальних дисциплін циклу професійної підготовки, визначених галузевим стандартом вищої освіти: «Дошкільна педагогіка», «Етнопедагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Виховання дітей в різновікових групах», «Психологічна готовність дітей до навчання в школі», «Методика викладання дошкільної педагогіки», «Сучасні технології в дошкільній педагогіці», «Технології викладання методик дошкільного виховання: формування елементарних математичних уявлень, природознавства, розвитку рідної мови, керування образотворчою діяльністю, фізичного виховання», «Актуальні проблеми дитячої психології», «Методика викладання дитячої психології», «Психологія особистості», «Основи педагогічної етики» тощо.

З метою реалізації визначених цілей і завдань початкового етапу експериментальної перевірки підготовки майбутнього вихователя було передбачено комплекс заходів: проведення діагностики готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій; введення в курс психолого-педагогічних дисциплін матеріалу теоретичного та практичного змісту про використання інноваційних технологій у професійній діяльності; введення спецкурсу «Формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій»; залучення студентів до активної суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час лекцій, практичних занять, самостійної роботи та педагогічної практики.

Метою основного етапу експериментальної програми підготовки майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій є закріплення та подальше формування мотиваційного компонента готовності до використання інноваційних технологій, а також здійснення теоретичної та практичної підготовки студентів до професійної діяльності. Теоретична підготовка включає актуалізацію та узагальнення опорних знань і засвоєння нових теоретичних та методологічних знань про використання інноваційних технологій. Практична підготовка спрямована на поетапне формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій у практичній діяльності.

Завданнями основного етапу формування готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій є: актуалізація отриманих знань з дисциплін педагогічного

циклу та знань щодо реалізації інноваційних технологій у навчально-виховному процесі; засвоєння знань про сутність, значення, завдання, класифікацію та специфіку використання інноваційних технологій у навчально-виховному процесі з дітьми дошкільного віку; формування вміння самостійно добирати інноваційні технології відповідно до змісту занять, оцінювати їх доцільність та ефективність; забезпечення високого рівня узагальнення засвоєних знань і вмінь студентів [6, с. 25].

Організаційними формами підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій на основному етапі в умовах експериментального навчання стали лекційні та практичні заняття розробленого спецкурсу. З метою забезпечення оптимальних організаційно-педагогічних умов реалізації цілей і завдань основного етапу експериментального дослідження програмою передбачалось упровадження комплексу заходів: 1. Створення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, атмосфери взаємоповаги між викладачем та студентами, вихователем та дітьми; 2. Створення ситуації успіху; 3. Забезпечення ігрового простору під час навчально-виховного процесу; 4. Забезпечення навчально-виховної взаємодії відповідним обладнанням та літературою; 5. Орієнтація на самокерованість навчання, надання студентам можливості самостійно планувати час для опанування того чи іншого навчального матеріалу; 6. Демонстрація можливості використовувати набуті знання в практичній діяльності, орієнтуючись на власний досвід; 7. Уведення в освітній процес закладів вищої освіти спецкурсу «Формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій»; 8. Використання інноваційних технологій на практиці; 9. Формування у випускників закладів вищої освіти готовності застосовувати інноваційні технології; 10. Забезпечення майбутнім вихователем навчально-методичного супроводу; 11. Упровадження інноваційних технологій у вивчення дисциплін педагогічного циклу.

Заключний етап формування готовності майбутніх вихователів полягав у закріпленні отриманих знань, сформованих умінь та навичок із використання інноваційних технологій у практичній діяльності, а також умінь самостійно створювати авторські інноваційні технології. Реалізація визначених цілей і завдань здійснювалась шляхом залучення студентів до самостійної практичної діяльності щодо використання інноваційних технологій. З метою автоматизації набутих умінь у форматі експериментального дослідження студентам пропонувалось використовувати інноваційні технології на практичних, самостійних заняттях та під час педагогічної практики. Результати виконання розробленого комплексу завдань стали показником готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій. Таким чином, поетапне формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій здійснювалося за допомогою послідовного, систематичного оволодіння

студентами теоретичними знаннями про інноваційні технології, поглиблення, конкретизації та узагальнення вже отриманих знань та сформованих на їх основі вмінь та навичок.

Запропонована модель передбачає збагачення змістового й операційного компонентів навчальних дисциплін, самостійної діяльності, педагогічної практики та підготовку майбутніх вихователів у процесі вивчення спецкурсу «Формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій». Студентам пропонується самостійно вивчати цікаві для них інноваційні технології, методика їх використання та розробляти власні технології.

Напрацьовано алгоритм використання інноваційних технологій у самостійній діяльності студентів – майбутніх вихователів, яка має такі компоненти діяльності: концептуально-цільовий, змістовий, методичний та контрольно-оцінювальний. Концептуально-цільовий компонент моделі містить мету застосування цієї моделі: формування готовності до використання напрацьованих інноваційних технологій на практиці та створення авторських технологій. Змістовий компонент складається з таких складових: умови (достатній рівень знань студентів та викладачів із теорії та практики використання інноваційних технологій; наявність відповідної матеріальної бази для використання інноваційних технологій; планування самостійної діяльності студентів; методичне керування викладачем самостійною діяльністю студентів; позааудиторний час; контроль самостійної діяльності студентів); інформаційні технології (використання комп'ютерів та користування мережею Інтернет); технології організації самостійної роботи («Портфоліо», «Сінквейн», «Есе» тощо); зміст самостійної діяльності (опрацювання теоретичного матеріалу; розробка студентами відповідного наочного матеріалу; наявність тем та ситуацій для самостійної роботи) та інструменти (інформаційно-навчальні ресурси; комп'ютерні ресурси; Інтернет-ресурси). Цей компонент спрямовано на організацію самостійної діяльності студентів із використання інноваційних технологій. Методичний компонент зорієнтовано на вибір шляхів та методів навчання для самостійного використання інноваційних технологій на практиці. До методів самостійної роботи належать: читання – робота з науковою літературою, яка сприяє розширенню наукових знань студентів, формуванню вмінь самостійної пізнавальної діяльності.

Зазначені технології дозволяють студентам отримувати необхідну інформацію будь-де та в будь-який час; виконання наукових досліджень (написання статей, курсових та дипломних проектів) дозволяє студентам самостійно знаходити необхідну інформацію та розробляти авторські інноваційних технології.

Контрольно-оцінювальний компонент спрямований на контроль за навчальним процесом, вчасною перевіркою та оцінкою знань, умінь та

навичок, результатом яких є рівень навчальних досягнень студентів з оволодіння інноваційними технологіями. Для цілісного процесу формування вмінь вихователів оптимальним є введення спецкурсу «Формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій».

Цей курс містить теоретичний та практичний матеріали. Спецкурс передбачає завдання для самостійної роботи, оскільки деякі питання потребують додаткового осмислення, психолого-педагогічного аналізу, пошуку правильних, оригінальних шляхів виходу з проблемних педагогічних ситуацій. Курс складається з лекційних, практичних занять, а також самостійної роботи студентів. Загальна кількість годин – 36. З них на лекції відводиться 14 год., на практичні – 10 год., на самостійну роботу – 12 год. Кожна тема рубрикується в тематичному, діяльнісному та рефлексивному контексті. Тематичний контекст має на меті перегляд тем, які розкривають сутність та значення інноваційних технологій, їх класифікацію та методику використання. Діяльнісний контекст дає змогу студентам на практиці використовувати отримані знання, а рефлексивний контекст подачі матеріалу містить аналіз й оцінку результатів власної роботи студентів, визначення причин недоліків і невдач із подальшою корекцією дій. Адже студент, здатний до рефлексії, має можливість бути краще підготовленим до компетентної професійної діяльності.

Під час лекційних занять студенти повинні знайомитися з теоретичною основою спецкурсу: змістом поняття «інноваційних технологій», його завданнями та значенням, історією виникнення, умовами та особливостями їх використання при спілкуванні з дітьми старшого дошкільного віку, а також досвідом організації навчальної взаємодії в педагогічній практиці видатних педагогів.

Під час практичної та самостійної роботи повинна реалізовуватися система знань, які студенти отримали на лекційних заняттях. Вони повинні не тільки закріпити отримані знання, але й активізувати їх, тобто навчитися творчо мислити, аналізувати, діагностувати ситуацію в групі та необхідність застосування тієї чи іншої інноваційної технології; використовувати різні форми самостійної пошуково-дослідницької роботи: ознайомлення з публікаціями педагогічної періодики, вивчення художньої та науково-популярної літератури, написання доповідей, рефератів, дипломних досліджень.

На самостійне опрацювання студентами потрібно виносити виконання завдань, які потребують творчого підходу не тільки до теоретичної постановки питання, але й до практичного його вирішення. Студенти повинні вчитися складати конспекти занять із використанням інноваційних технологій, а також різноманітних видів діяльності впродовж дня; використовувати власні розробки на практиці та оцінювати їх ефективність.

Вивчення спецкурсу організовувалося нами у закладах вищої освіти на факультетах дошкільної освіти, з студентами старших курсів, оскільки

вони вже набули базових знань із педагогіки, психології, основ педагогічної майстерності, ознайомились із низкою сучасних інноваційних технологій, які використовуються в дошкільному закладі, та спроможні до розроблення нових технологій на основі вже відомих. Такий спецкурс можна використовувати працівникам закладів дошкільної освіти у процесі підвищення кваліфікації методичних працівників і вихователів [7, с. 136].

Фундамент курсу становлять знання студентів з педагогіки, психології, педагогічної майстерності, знань інноваційних технологій, методик дошкільної освіти, одержаних у процесі навчання, а також практичні вміння, набуті ними під час різних видів практики. Шляхами реалізації завдань спецкурсу є різноманітні методи: проблемно-пошуковий виклад теоретичного матеріалу; технології дискусійного характеру (диспути, «мозкова атака», засідання експертної групи (або петельна дискусія); дискусія в стилі телевізійного ток-шоу тощо); моделювання казкової реальності; створення творчих проєктів; ділові педагогічні ігри з подальшим обговоренням ефективності обраних методів, прийомів навчання; самостійне розв'язання педагогічних завдань із подальшим оцінюванням виконаної роботи.

Використання проблемно-пошукового підходу до викладання теоретичного матеріалу передбачає різний рівень активізації студентів залежно від їхньої підготовленості до засвоєння професійно-педагогічних знань, знань особливостей навчально-виховного процесу з дітьми старшого дошкільного віку. Технології дискусійного характеру дозволяють створити умови, коли студенти можуть не тільки висловити свої погляди й переконання, а й зіставити їх з позиціями опонентів, відстояти власну точку зору. Ця технологія дозволяє майбутнім вихователям побачити різні сторони проблеми, відчути свою причетність до її вирішення. Така ситуація створює умови, коли рішення буде «не нав'язаним». Моделювання казкової реальності є ефективною технологією, оволодіння якою забезпечить майбутніх вихователів уміннями якнайкраще розвивати творчі здібності кожної дитини [8, с. 76].

Створення творчих проєктів сприяє розвитку творчої уяви майбутніх вихователів, дає можливість усвідомити важливість теоретичних знань для успішної реалізації практичних умінь, сприяє формуванню вміння працювати в команді над спільною метою, відстоювати свої переконання (творчий проєкт), формує репрезентаційні вміння. Ділові педагогічні ігри доцільно використовувати в ситуаціях, коли в студентів виникають суперечності між теоретичними знаннями й відсутністю досвіду їх реалізації в практичній навчальній діяльності. Як зазначає П. Щербань, ділові ігри – це метод навчання професійній діяльності шляхом її моделювання, близького до реальних умов, з обов'язковим динамічним розвитком ситуації, задачі чи проблеми, що розв'язується в суворій відповідності з характером рішень та дій її учасників. Цей вид діяльності не тільки мобілізує резерви розумової діяльності, а й розширює діапазон

мислення, бо студент вчиться не тільки бачити помилки, а й розуміти, чому вони з'явилися і які будуть наслідки [9].

Самостійне розв'язання педагогічних завдань із подальшим оцінюванням виконаної роботи є ефективним методом входження студентів у професійне життя, тому що воно дозволяє підготувати майбутніх професіоналів до використання отриманих знань на практиці, сприяє глибшому узагальненню, осмисленню матеріалу, розвиває самостійність, самооцінку, оскільки результати самостійної роботи студента та відповідні рекомендації висвітлюються викладачем. Під час організації педагогічної практики студентам рекомендується, окрім традиційних форм та методів, використовувати інноваційні технології, з якими вони знайомилися під час лекційних та практичних занять. Також студентам варто самостійно розробляти авторські інноваційні технології, які вони можуть ефективно використовувати під час педагогічної практики.

Отже, модель формування готовності майбутніх вихователів до використання інноваційних технологій – це системо-утворювальний елемент у побудові моделі змісту професійної підготовки. В оцінюванні ефективності функціонування розробленої моделі вагомим є розроблення критеріїв і показників сформованості готовності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до використання інноваційних технологій.

1. Батароев К. Б. Аналогии и модели в познании / К. Б. Батароев. – Новосибирск : Наука, 1981. – С. 28. 2. Тарський Ю. И. Методология моделирования в контексте исследования образовательных систем : материалы регион.науч.-практ.конф. (16–17 сентября 2004 г.) / Ю. И. Тарський. – Пермь, 2004. – С. 22–29. 3. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підруч. для науковця / Сурмін Ю. П. – К. : Навч.-метод. центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с. 4. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике [текст] : – 3-е изд., стереотип. / В. И. Михеев. – М. : КомКнига, 2006. – 200 с. 5. Клокар Н. И. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності : дис. ... канд. пед.наук : 13.00.04 / Наталія Іванівна Клокар. К. – 1997. – 227 с. 6. Івасишин О. Проблеми педагогічної технології / О. Івасишин, В. Руссол // Джерела. – 1996. – № 2. – С. 3–8. 7. Гуманізація виховання в сучасних умовах / Под ред. О. С. Газмана, И. А. Костенчука. – М., 1995. – 115 с. 8. Кларін М. В. Інновації в світовій педагогіці : навчання на основі дослідження, гри і дискусії / М. В. Кларін. – Рига. – 1995. – С. 78–87. 9. Щербань П. М. Активні методи підготовки майбутніх учителів / П. М. Щербань. – К. : Знання, 1988. – С. 5–7.

Рецензент : д.пед.н., професор Красовська О. О.